

УДК 811.161.3 = 113

С. Ф. Іванова, А. Дз. Цешыкова

**ЛАЦІНСКІЯ ЗАПАЗЫЧАННІ КРЫЛАТЫХ СЛОЎ
У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЕ
(колькасны склад, формы ўжывання і крыніцы паходжання)**

У артыкуле вызначаюцца колькасны склад, формы ўжывання і крыніцы паходжання лацінскіх запазычанняў крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове. Тэкставыя крыніцы крылатых слоў з лацінскай мовы ўзыходзяць да розных перыядаў яе існавання. Найбольшая колькасць крылатых слоў паходзіць з крыніц перыяду класічнай «залатой латыні» (каля 100 г. да н. э. – 14 г. н. э.). Крыніцы паходжання крылатых слоў размяжоўваюцца на адзінкавыя і комплексныя. Адзінкавыя дыферэнцыруюцца на першасныя (уласна лацінскія) і другасныя (тыя, што толькі садзейнічалі ўзнікненню крылатасці выказаў з уласна лацінскіх і іншых першакрыніц). Комплексныя (дзве і больш) крыніцы прадстаўлены адной дыяхранічнай мадэллю «няўласна лацінскія + уласна лацінскія» з рознай колькасцю крыніц.

Уводзіны

У сучаснай беларускай літаратурнай мове ўжываюцца крылатыя словы, якія паходзяць як з уласна беларускіх, так і з іншамоўных крыніц. Пэўная колькасць іншамоўных запазычанняў крылатых слоў у беларускай мове трапіла ў яе з лацінскай мовы. Лацінскія запазычанні крылатых слоў у беларускай мове спецыяльна не вывучаліся, акрамя спробы этымалагізацыі асобных адзінак у «Этымалагічным слоўніку фразеалагізмаў» (2004) І. Я. Лепешава [1], а таксама спробы іх лексікаграфічнай рэпрэзентацыі ў тлумачальным слоўніку «Крылатыя выразы ў беларускай мове» (2004) пад рэдакцыяй Я. Я. Іванова [2].

Мэтай гэтага артыкула з'яўляецца ўдакладненне колькаснага складу і форм ужывання лацінскіх запазычанняў крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове, вызначэнне і дыферэнцыяцыя крыніц іх паходжання.

Вынікі даследавання і іх абмеркаванне

1. Колькасны склад лацінскіх запазычанняў крылатых слоў. Агульная колькасць запазычанняў крылатых слоў з лацінскай мовы ў сучаснай беларускай літаратурнай мове (з улікам іх паўтарэнняў у розных тэкставых крыніцах) складае каля 170 адзінак. З іх у этымалагічным слоўніку фразеалагізмаў І. Я. Лепешава [1] зафіксавана 14 адзінак, у тлумачальным слоўніку крылатых выказаў пад рэдакцыяй Я. Я. Іванова [2] – 11 адзінак. Неапублікаваная калекцыя крылатых слоў, якія ўжываюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, сабраная С. Ф. Івановай і Я. Я. Івановым, змяшчае 44 адзінкі [3].

У выніку праведзенага аналізу тэкстаў розных функцыянальных стыляў мы вылучылі шляхам франтальнай выбаркі яшчэ каля 100 адзінак, шырокае ўжыванне якіх у сучаснай беларускай літаратурнай мове пацвярджаецца шматлікімі прыкладамі.

Акрамя гэтага, у шасцімоўным слоўніку прыказак, прымавак і крылатых слоў «Proverbia et dicta» (1993) пад рэдакцыяй Н. А. Ганчаровай [4] змешчаны 43 адзінкі, аўтарства якіх адзначана. З гэтай колькасці толькі 4 адзінкі з'яўляюцца крылатымі паводле слоўнікаў І. Я. Лепешава [1] і Я. Я. Іванова [2], а таксама неапублікаванай калекцыі крылатых слоў, сабранай С. Ф. Івановай і Я. Я. Івановым [3], і нашых уласных падлікаў. Адначасова з гэтым сярод тых адзінак, аўтарства якіх не адзначана, на падставе аналізу існуючых лексікаграфічных крыніц [1], [2], [5] можна вылучыць 13 адзінак, якія з'яўляюцца крылатымі. Такім чынам, у шасцімоўным слоўніку прыказак, прымавак і крылатых слоў «Proverbia et dicta» (1993) пад рэдакцыяй Н. А. Ганчаровай змешчана 17 крылатых выказаў, якія ўжываюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове.

У «Слоўніку беларускіх прыказак» ([1996] 2002) І. Я. Лепешава і М. А. Якалцэвіч [6] змешчаны 3 адзінкі, якія з'яўляюцца крылатымі. Адначасова з гэтым сярод тых адзінак, аўтарства якіх не адзначана, на падставе аналізу існуючых лексікаграфічных крыніц [1], [2], [5], можна вылучыць 5 адзінак, якія з'яўляюцца крылатымі. Такім чынам, у «Слоўніку беларускіх прыказак» ([1996] 2002) І. Я. Лепешава і М. А. Якалцэвіч змешчана 8 крылатых выказаў.

У зборніку «Набожнае слова і антычная мудрасць крочаць побач» (1997) У. В. Анічэнкі і А. А. Станкевіч [7] змешчана 388 адзінак, аўтарства якіх адзначана. З гэтай колькасці толькі 38 адзінак з'яўляюцца крылатымі паводле слоўнікаў І. Я. Лепешава [1] і Я. Я. Іванова [2], а таксама неапублікаванай калекцыі крылатых слоў, сабранай С. Ф. Івановай і Я. Я. Івановым [3], і нашых уласных падлікаў. Адначасова з гэтым сярод тых адзінак, аўтарства якіх не адзначана, на падставе аналізу існуючых лексікаграфічных крыніц [1], [2], [5] можна вылучыць 35 адзінак, якія з'яўляюцца крылатымі. Такім чынам, у зборніку «Набожнае слова і антычная мудрасць крочаць побач» (1997) У. В. Анічэнкі і А. А. Станкевіч зафіксаваны 73 крылатыя выразы, якія ўжываюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове.

Крылатых слоў з іншых моў (пераважна старажытнагрэчаскай), якія трапілі, на наш погляд, у беларускую мову праз лацінскія тэксты, налічваецца 5 адзінак, з іх 1 зафіксавана ў этымалагічным слоўніку фразеалагізмаў І. Я. Лепешава [1], 1 змешчана ў слоўніку беларускіх прыказак І. Я. Лепешава і М. А. Якалцэвіч [6], 3 – у неапублікаванай калекцыі гэтых слоў, што ўжываюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове, сабранай С. Ф. Івановай і Я. Я. Івановым [3].

2. **Формы ўжывання лацінскіх запазычанняў крылатых слоў.** Некаторыя лацінскія запазычанні крылатых слоў ужываюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове (як і ў іншых еўрапейскіх мовах) толькі ў сваёй арыгінальнай форме, напр.: *terra incognita* (надпіс на старажытных геаграфічных картах, якім абазначаліся неадследзаныя часткі зямной паверхні) і інш.

Астатнія лацінскія запазычанні крылатых слоў маюць беларускія эквіваленты, пры гэтым часткова ўжываюцца як на мове арыгінала, так і на беларускай мове, напр.: *In vino veritas* і *Ісціна (праўда) ў віне* (Пліній Старэйшы, «Naturalis historia», XIV, 28, 22); *Sic transit gloria mundi* і *Так мінае (праходзіць) зямная слава* (выслоўе з афішыйнага рытуалу абрання папы рымскага); *Cogito, ergo sum* і *Я думаю, значыць існую* (Р. Дэкарт, «Principia philosophiae», 1644); *homo sapiens* і *чалавек разумны* (К. Ліней, «Systema naturae», 1735) і інш.

Асноўная частка лацінскіх запазычанняў крылатых слоў ужываецца на беларускай мове, напр.: *Grochy ne пахнуць* (*Non olet pecunia* – выслоўе Веспасіяна, рымскага імператара ў 69–79 гг., які ўвёў падатак на грамадскія прыбіральні, а калі сын упікнуў бацьку за гэта, паднёс да яго носа сабраныя грошы і прапанаваў панюхаць, ці пахнуць яны, пра што згадваецца ў творы рымскага гісторыка Светонія «Vitae XII imperatorum», кніга 8 «Vita divi Vespasiani», 23); *Хлеба і відовішчай!* (*Panem et circenses!* – Ювенал, «Satirae», X, 81); *філасофскі камень* (*lapis philosophorum* – выраз са старажытнага падання, вельмі папулярнага ў сярэднявеччы, у якім так называлася не існуючае ў прыродзе рэчыва, што нібыта магло пераўтвараць срэбра і іншыя металы ў золата, а таксама вылечваць усе хваробы) і інш.

3. **Перыяды ўзнікнення крыніц паходжання лацінскіх крылатых слоў.** Тэкставыя крыніцы крылатых слоў з лацінскай мовы ўзыходзяць да розных перыядаў яе існавання і вызначаюцца рознай прадуктыўнасцю «спараджэння» крылатых слоў. У пэўныя перыяды ўзнікала многа крылатых слоў, у іншыя – значна менш. Так, тэксты перыяду «позняй латыні» (II–VI стст.) «не далі» крылатых слоў.

Крыніцы паходжання лацінскіх крылатых слоў узыходзяць да наступных перыядаў развіцця лацінскай мовы¹.

1. Далітаратурны перыяд (да 240 г. да н. э.), напр.: *Адзін сведка – не сведка* < *Testis unus, testis nullus* (звод законаў рымскага звычайнага права «Leges duodecim tabularum», V ст. да н. э.); *Чалавек – каваль свайго лёсу* < *Faber est suae quisque fortunae* (выслоўе Алія Клаўдзія, рымскага консула ў 307 г. да н. э., пра што згадваецца ў творы рымскага гісторыка Салюстыя «Duae epistolae ad Caesarem senem de republica», I, 2: «Appius ait, fabrum esse suae quemque fortunae») і інш.

2. Старажытналітаратурны перыяд або «архаічная латынь» (240 гг. – каля 100 да н. э.), напр.: *Чалавек чалавеку – воўк* < *Homo homini lupus est* (Плаўт, «Asinaria», 493–95); *Сказана – зроблена* < *Dictum factum* (Гэрэнцый, «Andria», 381) і інш.

¹ Перыядызацыя развіцця лацінскай мовы даецца паводле [8, 213].

3. Класічная «залатая латынь» (каля 100 г. да н. э. – 14 г. н. э.), напр.: *О час, о норавы!* < *O tempora! O mores!* (Цыцэрон, «In Catilinam», I, 1); *Жрэбій кінуты* < *Alea jacta est!* (выслоўе Юлія Цэзара, рымскага дыктатара ў 49–44 гг. да н. э., які ў 49 г. да н. э. прыняў смелае рашэнне адкрыта выступіць супраць рымскага сената, пра што згадваецца ў творы рымскага гісторыка Светонія «Vitae XII imperatorum», кніга I «Vita divi Ivli», 32); *залатая сярэдзіна* < *auraea mediocritas* (Гарацый, «Carmina», II, 10, 9); *Лепш позна, чым ніколі* < *Potius sero quam nunquam* (Ціт Лівій, «Ab urbe condita», IV, 2, 11) і інш.

4. «Срэбная латынь» (14–200 гг.), напр.: *без гневу і прадужытасці* < *sine ira et studio* (Тацыт, «Annales ab excessu divi Augusti», I, 1); *Твор жыве сваім жыццём* < *Habent sua fata libelli* (Тэрэнцыян Маўр, «De litteris, syllabis et metris», 1286); *Хлеба і відовішчаў!* < *Panem et circenses!* (Ювенал, «Satirae», X, 81) і інш.

5. «Сярэднявечная латынь» (VII–XIV стст.), калі лацінская мова выкарыстоўвалася ў якасці літаратурнай для еўрапейскіх народаў, напр.: *Часы мяняюцца < і мы мяняемся разам з імі >* < *Omnia mutantur et nos mutamur in illis* (выслоўе франкскага імператара Лотара I, 795–855, пра што згадваецца ў кнізе нямецкага паэта М. Барбонія «Deliciae poetarum Germanorum», 1612) і інш.

6. Латынь эпохі гуманізму (XIV–XVI стст.), напр.: *бурыданаў асёл* < *Asinus Buridāni* (назва парадокса абсалютнай адсутнасці свабоды волі, аўтарам якога лічыцца французскі філосаф Ж. Бурыдан, каля 1300–1358 гг., і які заключаеца ў тым, што асёл, пастаўлены на роўнай адлегласці ад двух ахапак сена, нібыта павінен памерці з голаду, паколькі ніколі не здолее выбраць той ці іншы ахапак); < *O> святая прастата (найўнасць)! < O sancta simplicitas!* (выраз з гістарычнага анекдота XV ст. пра ідэолага чэшскай Рэфармацыі Яна Гуса, які ён ужыў, калі быў асуджаны інквізіцыяй у Канстанцы на смерць 6 ліпеня 1415 г., знаходзячыся на вогнішчы, убачыў, як нейкая бабулька (па іншай версіі – стары) ў прастадушным рэлігійным памкненні прынесла ахапак вещь і кінула яго ў вогнішча); *востраў Утопія* < *nova insula Utopia* (выраз з назвы твора Т. Мора «De optimo statu rei publicae deque nova insula Utopia», 1516) і інш.

7. Латынь эпохі асветніцтва (XVII–XVIII стст.), калі лацінская мова застаецца мовай афіцыйных зносін (дыпламатыі, юрыспрудэнцыі) і навукі, напр.: *Веды – сіла* < *Scientia potestas est* (Ф. Бэкан, «Novum Organum», 1620: «Scientia et potentia humana in idem coincidunt»); *добрыя намеры* < «*Pia desideria*» (назва кнігі бельгійскага езуіта Г. Гуго, 1627); *Я думаю, значыць існую* < *Cogito, ergo sum* (Р. Дэкарт, «Principia philosophiae», 1644); *Няведанне – не доказ* або *Невуцтва – не аргумент (не апраўданне)* < *Ignorantia non est argumentum* (Б. Спіноза, «Ethica», 1677); *чалавек разумны* < *homo sapiens* (К. Ліней, «Systema naturae», 1735) і інш.

8. Перыяд «сучаснай латыні» (XIX–XX стст.), калі лацінская мова засталася толькі афіцыйнай мовай каталіцкай царквы (літургіі, царкоўнага справаводства), напр.: *Хутчэй, вышэй, мацней!* < *Citius, altius, fortius!* (афіцыйны дэвіз сучасных Алімпійскіх гуляняў, які быў прапанаваны іх заснавальнікам французскім грамадскім дзеячам П. дэ Кубертэнам, зацверджаны Міжнародным Алімпійскім Камітэтам у 1913 г.) і інш.

4. Крыніцы паходжання лацінскіх запазычанняў крылатых слоў складаюць надзвычай гетэрагенную сукупнасць і таму патрабуюць класіфікацыі. Іх можна размежаваць, у першую чаргу, на адзінкавыя і комплексныя.

4.1. Адзінкавыя крыніцы дыферэнцыруюцца на першасныя (арыгінальныя) і другасныя (неарыгінальныя).

4.1.1. Першасныя крыніцы паходжання маюць толькі лацінскія запазычанні крылатых слоў з уласна лацінскіх крыніц. Да гэтых крыніц адносяцца літаратурныя тэксты, фальклорныя творы, тэксты масавай камунікацыі, назвы твораў мастацтва, выказванні знакамітых асоб – гістарычных (дзяржаўных, палітычных, грамадскіх) дзеячаў, філосафаў і інш., а таксама ананімныя літаратурныя тэксты.

4.1.1.1. Літаратурныя крыніцы размяжоўваюцца на творы мастацкай літаратуры, эпістальныя тэксты, юрыдычныя тэксты, філасофскія творы, навуковыя і протанавуковыя творы і інш.

1. Мастацкія творы розных відаў і жанраў як крыніцы крылатых слоў падзяляюцца, у сваю чаргу, на паэтычныя і драматычныя:

а) паэтычныя творы, напр.: *белая варона* < *alba avis (corvus)* (Ювенал, «Satirae», VII, 202) і інш.;

б) драматычныя:

– трагедыя, напр.: *Праз цярні да зорак* < *Per aspera (ardua) ad astra* (Сенека, «Hercules furens», 441) і інш.;

– камедыя, напр.: *абяцаць залатыя горы* < *montes auri pollicēri* (Тэрэнцій, «Phormio», 67–68) і інш.

2. Эпістальныя тэксты, напр.: *Панера не чырванее* < *Epistula non erubescit* (Цыцэрон, «Ad familiares», V, 12, 1) і інш.

3. Юрыдычныя тэксты (пераважна са зводу законаў рымскага звычайнага права), напр.: *Няеданне не вызваляе ад пакарання* < *Imperitia pro culpa habetur* («Leges duodecim tabularum», V ст. да н. э.) і інш.

4. Філасофскія творы, напр.: *з пункту гледжання вечнасці* < *sub specie aeternitatis* (Б. Спіноза, «Ethica», 1677) і інш.

5. Навуковыя і протанавуковыя творы, напр.: *Ні дня без радка* < *Nulla dies sine linea* (Пліній Старэйшы, «Naturalis historia», XXXV, 36, 10) і інш.

4.1.1.2. Фальклорныя творы (легенды, паданні, міфы і інш.), напр.: *двахаблічны Янус* (выраз склаўся на аснове старажытнарымскай міфалогіі, дзе Янус – бог часу, а таксама пачатку і канца, уваходу і выхаду, якога на малюнках і ў скульптуры паказвалі з двума тварамі, звернутымі ў супрацьлеглыя бакі); *тры грацыі* (выраз склаўся на аснове старажытнарымскай міфалогіі, дзе грацыі – тры сястры, багіні маладосці, прыгажосці і радасці, якіх уяўлялі сабе ў выглядзе прыгожых дзяўчын); *філасофскі камень* < *lapis philosophorum* (выраз са старажытнага падання, вельмі папулярнага ў сярэднявеччы, у якім так называлася не існуючае ў прыродзе рэчыва, што нібыта магло пераўтвараць срэбра і іншыя металы ў золата, а таксама вылечваць усе хваробы) і інш.

4.1.1.3. Тэксты масавай камунікацыі:

– дэвіз, заклік, лозунг, напр.: *Смех выпраўляе (бічуе) норавы* < *Castigat ridendo mores* (дэвіз італьянскай трупы камічнага акцёра Дамініка ў Парыжы, напісаны для яе новаляцінскім паэтам Ж.-Б. дэ Сантэлем у XVII ст.); *Хутчэй, вышэй, мацней!* < *Citius, altius, fortius!* (афіцыйны дэвіз сучасных Алімпійскіх гульняў, які быў прапанаваны іх заснавальнікам французскім грамадскім дзеячам П. дэ Кубертэнам, зацверджаны Міжнародным Алімпійскім Камітэтам у 1913 г.) і інш.;

– мова афіцыйных рытуалаў, напр.: *ва веці вякоў* < *in saecula saeculorum* (выраз з формулы праслаўлення Бога падчас хрысціянскага царкоўнага набажэнства) і інш.

4.1.1.4. Назвы твораў мастацтва (пераважна назвы літаратурных тэкстаў), напр.: *навука кахання* < «*Ars amandi*» (назва паэмы Авідзія, створанай у 2–1 да н. э.) і інш.

4.1.1.5. Выказванні знакамітых асоб – гістарычных (дзяржаўных, палітычных, грамадскіх) дзеячаў, філосафаў і інш.

1. Дзяржаўных і палітычных дзеячаў, напр.: *Чалавек – каваль свайго лёсу* < *Faber est suae quisque fortunae* (выслоўе Апія Клаўдзія, рымскага консула ў 307 г. да н. э., пра што згадваецца ў творы рымскага гісторыка Салюстыя «*Quae epistolae ad Caesarem senem de republica*», I, 2: «*Arrius ait, fabrum esse suae quemque fortunae*») і інш.

2. Філосафаў, напр.: *выключэнне з правіла* < *Nulla regula sine exceptione, sed exceptio non imperdit regulam* (выслоўе Сенекі) і інш.

4.1.1.5. Ананімныя літаратурныя тэксты, напр.: *квадратура круга* < *quadratura circuli* (выраз з назвы вядомай з часоў антычнасці матэматычнай задачы аб пабудове з дапамогай шыркуля і лінейкі квадрата, роўнага па плошчы дадзенаму кругу, рашыць якую спрабавалі многія пакаленні матэматыкаў, аднак толькі ў 1882 г. было канчаткова даказана, што гэта немагчыма) і інш.

4.1.2. Другасныя крыніцы паходжання крылатых слоў не з'яўляюцца арыгінальнымі. Крылатыя словы з другасных крыніц былі запазычаны, у сваю чаргу, з іншых літаратурных, фальклорных і г. д. тэкстаў (першакрыніц). Дзякуючы аўтарытэту аўтараў другасных крыніц і/або вядомасці іх твораў такія выразы сталі шырока вядомымі і набылі «крылатасць». Пры гэтым звесткі аб першакрыніцы з'яўляюцца неактуальнымі (або ўвогуле невядомымі) для носьбітаў мовы (першая крыніца аказваецца забытай або напаўзабытай, паколькі выраз стаў вядомым дзякуючы свайму другаснаму выкарыстанню).

У якасці другасных крыніц паходжання могуць выступаць усе вызначаныя вышэй крыніцы (гл. 4.1.1.).

Першакрыніцы тых выразаў, якія сталі крылатымі дзякуючы ўжыванню ў другасных крыніцах, могуць быць як уласна лацінскія, так і няўласна лацінскія (пераважна старажытнагрэчаскія).

4.1.2.1. Уласна лацінскія першакрыніцы прадстаўлены **выказваннямі знакамітых асоб** – гістарычных (дзяржаўных, палітычных, грамадскіх) дзеячаў і інш., напр.: *Часы мяняюцца < i мы мяняемся разам з імі >* < *Tempora mutantur nos et mutamur in illis* (выслоўе франкскага імператара Лотара I: «*Omnia mutantur et nos mutamur in illis*», пра што згадваецца ў кнізе нямецкага паэта М. Барбона «*Deliciae poetarum Germanorum*», 1612; стала шырока вядомым пасля выхаду ў свет зборніка вершаў Дж. Оўэна «*Epigrammata*», 1613) і інш.

4.1.2.2. Няўласна лацінскія першакрыніцы – гэта літаратурныя, фальклорныя творы і інш.

1. **Літаратурныя творы**, напр.: *Дзе добра, там і айчына (радзіма) < Ubi bene, ibi patria* (выслоўе паходзіць з невядомага верша Сафокла [5, 810–811], які парадыруецца ў камедыі Арыстафана «*Πλοῦτος*», 1151, перакладзенай на лацінскую мову «*Plutus*», і паўторана ў аднайменнай трагедыі Пакувія; стала крылатым пасля таго, як Цыцэрон перафразаваў варыянт Пакувія ў «*Tusculanae disputationes*», V, 37, 108: «*Itaque ad omnem rationem Teucrigi vox accommodari potest: Patria est ubicumque est bene*») і інш.

2. **Фальклорныя творы**, напр.: *яблык разладу < malum discordiae* (выраз склаўся на аснове старажытнагрэчаскага міфа пра багіню разладу Эрыду; стаў крылатым пасля таго, як яго ўжыў рымскі гісторык Юсцін, II–III стст.) і інш.

4.2. Комплексныя крыніцы паходжання крылатых слоў, запазычаных з лацінскай у беларускую мову, – гэта сукупнасць некалькіх крыніц, кожная з якіх з’яўляецца актуальнай для носьбітаў беларускай мовы. У выніку аналізу моўнага матэрыялу вылучана наступная дыяхранічная мадэль комплексных крыніц з рознай колькаснай прадстаўленасцю яе кампанентаў.

Няўласна лацінскія крыніцы + уласна лацінскія крыніцы, напр.:

Маўчанне – знак згоды < Silentium videtur confessio або *Qui tacet – consentire videtur* (выслоўе з трагедыі Сафокла «*Трахінія*», III, вядомай з 439 г. да н. э., перакладзенай на лацінскую мову «*Trachiniae*»; выслоўе з твора Сенекі Старэйшага «*Controversiae*», X, 2, 6; выслоўе са зводу законаў рымскага звычайнага права «*Leges duodecim tabularum*», V ст. да н. э.; выслоўе, змешчанае папай рымскім у 1294–1303 гг. Баніфацыем VIII у зборнік папскіх дэкрэтаў і канонаў «*Sextus*», 1298 – трэцюю частку звода законаў кананічнага права «*Corpus juris canonici*»);

Жыццё – барацьба < Vivere militare est (выслоўе з трагедыі Эўрыпіда «*Ікетида*», 550–551, вядомай з 423 г. да н. э., перакладзенай на лацінскую мову «*Supplices*»; выслоўе з твора Сенекі «*Epistolae morales*», 96, 5, вядомага з 64 н. э.; выслоўе з лацінскага перакладу Св. Пісання 1546 г. «*Biblia sacra vulgatae editionis*», Іоб, 7, 1: «*Militia est vita hominis*»; выслоўе М. Лютэра: «*Muss der Mensch immer im Streit sein auf der Erden?*» [9, 409]; выслоўе з трагедыі Вальтэра «*Le Fanatisme, ou Mahomet le prophète*», 1736: «*Ma vie est un combat*») і інш.

Вывады

Агульная колькасць лацінскіх запазычанняў крылатых слоў складае ў сучаснай беларускай літаратурнай мове каля 170 адзінак. З іх большасць паходзіць з уласна лацінскіх крыніц – каля 97% (164 адзінкі). Невялікая колькасць адзінак – каля 3% (5 адзінак) – была запазычана лацінскімі аўтарамі з іншых (пераважна старажытнагрэчаскіх) крыніц.

Некаторыя лацінскія запазычанні крылатых слоў ужываюцца ў сучаснай беларускай літаратурнай мове (як і ў іншых еўрапейскіх мовах) толькі ў сваёй арыгінальнай форме. Астатнія лацінскія запазычанні крылатых слоў маюць беларускія эквіваленты, пры гэтым часткова ўжываюцца як на мове арыгінала, так і на беларускай мове. Асноўная частка лацінскіх запазычанняў крылатых слоў ужываецца на беларускай мове.

Тэкставыя крыніцы крылатых слоў з лацінскай мовы ўзыходзяць да розных перыядаў яе існавання і вызначаюцца рознай прадуктыўнасцю «спараджэння» крылатых слоў. Найбольшая колькасць крылатых слоў паходзіць з крыніц перыяду класічнай «залатой латыні» (каля 100 г. да н. э. – 14 г. н. э.).

Крыніцы паходжання крылатых слоў размяжоўваюцца на адзінкавыя і комплексныя. Адзінкавыя крыніцы дыферэнцыруюцца на першасныя (арыгінальныя) і другасныя (неарыгінальныя).

Першасныя крыніцы паходжання маюць толькі лацінскія запазычаныя крылатых слоў з уласна лацінскіх крыніц (літаратурных і фальклорных твораў, тэкстаў масавай камунікацыі, назваў твораў мастацтва, выказванняў знакамітых асоб, ананімных літаратурных тэкстаў). Літаратурныя крыніцы размяжоўваюцца на творы мастацкай літаратуры (паэтычныя; драматычныя – трагедыя, камедыя), эпісталярныя, юрыдычныя, філасофскія, навуковыя і протанавуковыя творы.

Другасныя крыніцы паходжання крылатых слоў не з'яўляюцца арыгінальнымі. Першакрыніцы тых выразаў, якія сталі крылатымі дзякуючы ўжыванню ў другасных крыніцах, могуць быць як уласна лацінскія (выказванні знакамітых асоб), так і няўласна лацінскія – пераважна старажытнагрэчаскія (літаратурныя і фальклорныя творы).

Комплексныя крыніцы паходжання крылатых слоў прадстаўлены адной дыяхранічнай матэрыялаю «няўласна лацінскія + уласна лацінскія» з рознай колькасцю крыніц.

Прапанаваная класіфікацыя крыніц паходжання лацінскіх запазычанняў крылатых слоў у сучаснай беларускай літаратурнай мове з'яўляецца адкрытай і можа ўдакладняцца і дапаўняцца.

Літаратура

1. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2004. – 448 с.
2. Крылатыя выразы ў беларускай мове : в 2 ч. / аўт.-склад.: С. В. Венедзіктаў [і інш.] – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2004. – Ч. 1 : 3 іншамовных (еўрапейскіх і амерыканскіх) крыніц XII–XX стст. : тлумачальны слоўнік / пад рэд. Я. Я. Іванова. – 136 с.
3. Іванова, С. Ф. Крылатыя выразы ў беларускай мове: 3 лацінскіх крыніц / С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў. – Магілёў, 2009. – 45 с. (рукапіс).
4. Proverbia et dicta : шасцімоўны слоўнік прыказак, прымавак і крылатых слоў / пад рэд. Н. А. Ганчаровай [і інш.]. – Мінск : Універсітэцкае, 1993. – 255 с.
5. Бабичев, Н. Т. Словарь латинских крылатых слов / Н. Т. Бабичев, Я. М. Боровский ; под ред. Я. М. Боровского. – М. : ТЕРРА, 1997. – 960 с.
6. Лепешаў, І. Я. Слоўнік беларускіх прыказак [1996] / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – 2-е выд., дап. – Мінск : Беларуская навука, 2002. – 551 с.
7. Анічэнка, У. В. Набожнае слова і антычная мудрасць крочаць побач / У. В. Анічэнка, А. А. Станкевіч ; ГДУ імя Ф. Скарыны, Гомельскае епархіяльнае ўпраўленне. – Гомель, 1997. – 220 с.
8. Науменко, Л. А. Латинский язык / Л. А. Науменко // Большая советская энциклопедия : в 30 т. – 3-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1973. – Т. 14. – С. 213–214.
9. Büchmann, G. Geflügelte Worte. Der Zitatenschatz des deutschen Volkes / G. Büchmann. – 32 Aufl. – Berlin : Haude & Spenerische Verlagsbuchhandlung, 1972. – XVI, 1039 S.

Summary

The article reveals the amount, forms of usage and sources of the winged words borrowed from Latin into the modern Belarusian literary language. Text sources of the winged words from Latin date back to different periods of its development. The largest quantity of the winged words goes back to the period of the Classic «Golden Latin» (about 100 BC – 14 AD). The etymological sources of the winged words can be divided into simple and complex. Simple sources are further subdivided into primary (Latin proper) and secondary (which contributed to the emergence of winged words from proper Latin and other primary sources). Complex (two or more) sources are represented by one diachronic pattern «Non-Latin + proper Latin» with different number of sources.

Паступіў у рэдакцыю 01.12.09.